

10. Хомский Н. Три модели описания языка. / Пер с англ. // Кибернетический сборник. — Вып.2. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1961. — С. 12-238.
11. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. — 260 с.
12. Хомский Н. Синтаксические структуры // Новое в лингвистике. — Вып. II. / Состав. В.А. Звегинцев. — М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. — С. 412-638.
13. Хэррис З.С. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре // Новое в лингвистике. - II. — М., 1962. — С. 528-637.
14. Aitchison J. Review of "The architecture of language faculty. By Ray Jackendoff" // Language, vol. 74, 1998. — Number 4 — p. 850-851.
15. Cook, V. I., Newson M. Chomsky's universal grammar. — Oxford, UK, Cambridge, MA: Blackwell, 1996.-369 p.
16. Halliday M.A.K. An introduction to functional grammar. — London: Edward Arnold, 1994.-434 p.
17. Harris Z. Methods in structural linguistics — Chicago, 1951. —158с.
18. Hornstein N. Logical form: From GB to minimalism. — Cambridge, MA: Blackwell, 1995.-ix, 267 p.
19. Jackendoff R. The architecture of the language faculty.— Cambridge, MA: MIT Press, 1997.—xvi, 262 p.
20. Joshi A., Schabes Y. Tree adjoining grammars // Salomaa and S.Rosenberg (eds.) Handbook of formal languages and automata. — Berlin: Springer-Verlag, 1997.-P. 1-27.
21. Katz J. J. The underlying reality of language and its philosophical import. — New York: Harper Torchbooks, Harper and Row, Publishers, Inc., 1971.-189 p.

Н.П.Гальона

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ СЛОВА ТА ЙОГО ВАЛЕНТНІСТЬ

Речення як основна одиниця синтаксису і комунікативна одиниця мови формується лексико-граматичними одиницями — словами. Виконуючи синтаксичні функції та певним чином пов'язуючись між собою, вони утворюють цілком завершену конструкцію, яка забезпечує інформативність, змістову достатність висловлення і втілює комунікативні настанови мовця. Компонентний склад синтаксичної побудови, її структуру та особливості семантико-синтаксичних відношень між словами пов'язують передусім з валентністю предиката, яка зумовлюються багатьма мовними та позамовними чинниками.

Аналіз будови речення у зв'язку зі структурою денотативної ситуації, здійснюваний протягом останніх десятиліть у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, сприяв з'ясуванню особливостей вияву валентнісних властивостей слів на синтаксичному рівні. Активно ведуться пошуки й закономірностей формування та виявлення валентної структури предиката у зв'язку з його лексичною семантикою, структурою словозначення та дериваційним потенціалом. „Останнім часом не лише посилилась увага до слова як елемента, який безпосередньо (у вигляді словоформи) входить у

речення, але й, можна вважати, слово стало невід'ємною складовою всієї синтаксичної науки про речення, словосполучення і зв'язки слів" [8, 28]. Проте незважаючи на посилений інтерес мовознавців до слова як структуроутворювального елемента, ще повно та вичерпно не описані різноаспектні характеристики слова, які зумовлюють його особливості у функції предиката, остаточно не з'ясовано чинники, які впливають на формування валентної структури слова та реалізацію його валентних потенцій у реченні.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей зв'язку між лексико-семантичними властивостями слова та його валентною структурою.

Кожне слово, окрім фонетичних, лексичних, морфологічних, має й синтаксичні властивості, які воно в певному обсязі реалізує в реченні. За своєю природою „повнозначне слово є самодостатнім для того, щоб на основі діючих у мові законів та правил обрати для себе поширювачем форму іншого слова і взяти на себе роль панівного компонента в утвореному таким чином елементарному поєднанні слова і форми слова" [14, 14].

Не ототожнюючи поняття сполучуваності та валентності, варто все ж зазначити, що кожне повнозначне слово, здатне до керування, має певну правобічну активну валентність. Це твердження не суперечить традиційному розумінню валентності як здатності слова у предикативній функції відкривати вільні місця для заміщення залежними компонентами, адже в принципі чи не кожне повнозначне слово може ставати в реченні предикатним і відкривати місця для заповнення залежними компонентами, наприклад, *Питав себе: що є життя? Тінь птаха на морський хвилі, правічний пил зодіаку над безміром пустель, схлип часу в каравані вічності, заблукане виття звірів у хащах, неминучість мандрів до смерті?* (П.Загребельний). *Першому, як відомо, завжди найважче* (М.Слабошпицький). *Це було б не гідно його високого стану* (П.Загребельний). *Дими від багать слалися по всьому місту, повітря від них було чадне і прогіркле* (А.Дімаров). *Щоденник Винниченка – це приклад істинної, достеменно відвертої чесності* (З журн.). *Папа римський був заклопотаний розколом у своїй церкві, який вніс німецький монах Лютер* (П.Загребельний).

Валентна структура слова являє собою сукупність потенційних сполучувальних властивостей, які слово реалізує в реченні, виступаючи в ролі предиката. Слова, яким властива активна валентність, називають „носіями валентності". Це передусім дієслова, а також іменники, прикметники, прислівники, числівники, які можуть виступати в предикативній функції. Прислівники, безособові дієслова та форми на -но, -то у ролі предиката реалізують правобічні активні синтаксичні валентності, а решта дієслів та іменні частини мови – ще й лівобічну.

Слово як лексико-граматична одиниця мови має ряд властивостей, якими визначається обсяг і якість валентностей та особливості вияву їх на синтаксичному рівні: лексичне значення в певному контексті внаслідок актуалізації різних за характером, у тому числі й прихованих, сем; рівень семантичної місткості та інформативної достатності; ступінь десемантизації

та делексикалізації у певному контексті; морфемний склад, зокрема наявність префіксів; частиномовна належність; зміна морфологічних категорій.

Найбільшою мірою валентність пов'язана з лексичною семантикою. Дослідження речення та слова як його форманта дали можливість з'ясувати важливе положення синтаксичної теорії про залежність валентності слова насамперед від його лексико-семантичних особливостей, структури словозначення та від реалізації сем у певному контексті. З огляду на це валентність здебільшого визначають як лексико-граматичну властивість повнозначних слів, яка виявляється в їх потенційній здатності вступати в семантичні зв'язки з іншими словами та сполучатися з певними грамами у словосполученні та реченні. При цьому наголошується, що валентність – це міжрівнева категорія, яка поєднує лексико-семантичний, морфологічний та синтаксичний аспекти. З одного боку, „валентність пов'язана з певною словоформою”, тобто кожне валентне значення має своє морфологічне вираження і певним чином реалізується на синтаксичному рівні, з іншого – валентність зумовлюється значенням слова [4, 269].

У визначенні валентності як односпрямованої, семантично регламентованої властивості мовних одиниць більшість учених відзначають прямий зв'язок її якісних та кількісних показників з лексичною структурою слова. Валентність, - зазначає С.Д.Кацнельсон, - це щось більше, ніж здатність вступати в синтаксичні відношення. Це властивість значення, в якому неначе існують порожні місця, що потребують заповнення [10, 20 – 21].

Валентні властивості, які слова виявляють та реалізують на синтаксичному рівні, відображають структуру словозначення, утворену центральними та периферійними семами, явними та прихованими „У структурі лексичного значення можуть бути приховані граматичні елементи, які виявляють себе в одному контексті і є прихованими в іншому. Це означає, що приховані в значенні граматичні функції можуть бути виявлені синтаксично за допомогою конструкцій та їх трансформацій” [10, 23 – 24].

Лексико-граматична сутність валентності дає підстави мовознавцям до розрізнення двох пов'язаних між собою типів валентності – семантичної (змістової) та синтаксичної (формальної) (Кацнельсон С.Д., Апресян Ю.Д., Кибардіна С.М. та ін.).

Семантична валентність слова виявляє його здатність приєднувати компоненти відповідно до наявності у них певних, визначених цим словом семантичних ознак. Іншими словами, це властивість слова у позиції предиката регламентувати семантичні показники лексичного оточення у реченні. Поєднання слів у реченні за наявністю та сумісністю семантичних ознак зумовлюється структурою денотативної ситуації, загальнокатегорійним значенням та лексичною семантикою предиката, конкретним лексичним значенням його в певному контексті, відповідністю сем у словозначенні предикатного та залежного компонентів [2, 42].

Структурою денотативної ситуації визначаються семантичні ролі залежних від предиката компонентів. Формується глибинна семантична структура, що є відображення валентної структури предиката, спільна для

майже всіх мов. Тому семантична (змістова) валентність предиката є певною мірою спільною для всіх мов, у той час як формальна виявляє особливості певної мови [10, 21].

Структура лексичного значення слова та структура його семантичної валентності тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Вважають, що значення слова-предиката характеризується набором обов'язкових та факультативних залежних від нього семантичних компонентів. З цих же компонентів утворена валентна структура слова-предиката, і його валентність визначається як здатність приєднувати до себе у реченні саме такий кількісний та якісний набір обов'язкових і факультативних компонентів (Ч.Філмор, С.Д.Кацнельсон, Ю.Д.Апресян та ін.).

Семантичні компоненти (семантичні валентності) відображені в лексичному значенні, в структурі словозначення ознакового слова – „кожній з них відповідає змінна величина у тлумаченні його значення” [2, 42]. Так, дієслово *ховатися* у словниковому тлумаченні має пряме значення: „поміщатися де-небудь так, щоб інші не змогли помітити або знайти.” Уникати кого-, чого-небудь, перебуваючи чи переховуючись десь.// Намагатися не з'являтися, не показуватися де-небудь; уникати зустрічей з ким-, чим-небудь”. У структурі словозначення виділяються семи, якими передбачено семантичні валентності цього дієслова та синтаксичні місця для заповнення їх у реченні: *Місяць ховається за темну стіну лісу (Леся Українка). Поспішаючи, куди ховаються останні шуми й звуки довгої літньої днини (С.Васильченко). Він любив такі озера, що поховалися від цивілізації (Ю.Мушкетик). Спершу звуки вилітали з неї [сопілки] нерішуче, несміло і наче ховалися зараз же в темі (В.Винниченко).*

Таким чином, семантичні валентності впливають безпосередньо з лексичного значення слова, відображають його семну організацію і характеризують його як конкретну, відмінну від інших лексичну одиницю.

Проте структура семантичної валентності часто буває значно ширшою за структуру словозначення, тому у її визначенні слід брати до уваги не лише традиційне словникове тлумачення окремого слова, а й усю “ситуаційну, або сентенційну форму, яка, крім тлумачення самого предиката, містить позначення учасників зображуваної предикатом ситуації” [2, 119]. Дієслово *ховатися*, наприклад, має тривалентну семантичну структуру, яку складають три семантичні валентності: суб'єктна лівобічна (*хто?*) та дві об'єктні (*від кого?; у що? або за що?*) правобічні активні валентності.

Зарубіжні та вітчизняні учені, досліджуючи структуру речення, давно пов'язали типологію синтаксичних структур з типами дієслівних значень (Хейзе Й., Бринкман Х., Ербен Й., Адмоні В.Г., Кибардіна С.М., Андерш Й.Ф., Вихованець І.Р., Городенська К.Г. та ін.). Тому у сучасній синтаксичній науці було обрано відповідні шляхи та способи дослідження семантико-синтаксичної структури речення – від лексико-семантичної характеристики предикатів до визначення їхніх семантико-синтаксичних особливостей і встановлення моделей речень з дієсловами-предикатами або іншими ознаковими словами певної лексико-семантичної групи. Такий

підхід ґрунтується на тому, що лексико-семантична структура дієслова має властивість відтворювати синтаксичні відношення, проте структура речення та семантична структура дієслова лише певним чином співвіднесені, але не адекватні [11, 7].

Кожна лексико-семантична група виявляє свої, спільні для всіх її одиниць семантичні ознаки, зумовлені денотативно-сигніфікативною сферою. Вони знаходять своє відображення у валентній структурі дієслів, зумовлюючи ідентичність або подібність синтаксичних ознак дієслів-предикатів одного лексико-семантичного поля.

Проте слід зауважити, що валентна структура дієслів однієї лексико-семантичної групи може й різнитися. Навіть у межах одного синонімічного ряду дієслова можуть мати різну за якісними або кількісними показниками валентність. Це пояснюється властивістю значення слова розширювати або звужувати його валентну рамку за рахунок додавання або віднімання сем [10, 26]. Наприклад, синонімічний ряд *злитися, лютувати, сердитися, злоститися, гніватися, лютитися, сатаніти* поєднує слова з одно- та двовалентним потенціалом. Дієслова синонімічного ряду *виринати, випірнати, спливати, витикатися, показуватися та ін.* різняться за якісними показниками валентності: *виринати, випірнати* мають у своїй валентній структурі об'єктний компонент зі значенням вихідного пункту руху (з чого?), а їх синонім *спливати* – зі значенням кінцевого пункту руху (на що?).

Валентна структура полісемантичного слова відображає усю складність структури його лексичного значення. Багатозначність як варіативність семантичного змісту виявляється у різних контекстах у вигляді лексико-семантичних варіантів – певних переносних значеннях, що об'єднуються на спільній семантичній основі і утворюють семантичну структуру слова з ядром та периферією. Тому багатозначні слова, репрезентуючи складну систему значень, мають і кілька валентних структур, які складають валентний потенціал полісемічної мовної одиниці. Так, дієслово *копати* у значенні «розпушувати землю» є одновалентним (*Ми копаємо. Діти копають у пісочниці* – як рід заняття в певний час); у значенні «робити заглиблення, виймаючи, відкидаючи землю заступом, лопатою тощо» – тривалентним (*копає хто? що? чим?*); у значенні «намагатися зашкодити кому-небудь, вишукуючи недоліки в його поведінці, роботі та ін.» – двовалентним (*копати під кого?*); у значенні «таємно, підступно готувати комусь нещастя, неприємність (*копати (яму) кому? або під ким?*)» – тривалентним тощо.

Кожна окрема валентна структура, пов'язана з певним значенням багатозначного слова, визначається як її валентнісний варіант. Різні значення того самого слова спричиняють відмінності у його валентній структурі, зумовлюють появу модифікацій валентностей. І, навпаки, зміна змістової валентності, як зауважує С.Д.Кацнельсон, завжди свідчить про зміну значення слова [10, 32].

Серед багатьох наявних у сучасному мовознавстві визначень валентності заслуговують на увагу й ті, у яких акцентується необхідність доповнення

семантики носія валентності значеннями інших повнозначних слів: валентність – це передбачувана значенням слова імпліцитна вказівка на необхідність доповнення його словами певних типів у реченні. З цього випливає, що валентність притаманна лише тим словам, які вимагають доповнення свого значення або хоча б передбачають можливість доповнення [10, 21]. Тому з валентністю тісно пов'язаний поділ слів на два класи – з абсолютивною семантикою (семантично самодостатні, інформативно достатні) і з релятивною семантикою (семантично несамодостатні, інформативно недостатні) (Шведова Н.Ю., Золотова Г.А., Іваницька Н.Л. та ін.). Закономірності співвіднесеності семантичної місткості, самодостатності слів та їх синтаксичних валентностей становлять невід'ємну частину сучасних синтаксичних теорій.

Семантично самодостатні слова, виступаючи в ролі предикатів, не потребують інших повнозначних слів для забезпечення повної змістової достатності та інформативності речення. Вони самостійно реалізують своє значення „поза синтагматичними обов'язковими сполучуваностями з іншими словами” [8, 31]. Іншими словами, їм не властиві сильні прислівні зв'язки, які виявляють себе як обов'язкові правобічні валентності. Проте їх валентна структура не визначається нульовим показником, адже у ролі предиката більшість абсолютивних дієслів, прикметників та іменників мають лівобічну валентність – місце для обов'язкового заповнення суб'єктним компонентом з певними лексико-семантичними ознаками. Без нього у реченні вони не можуть реалізувати свою семантику дії, процесу, динамічної ознаки, які існують не самі по собі, а пов'язуються з носієм: *Дитина біжить. Літак летить. Бабуся хворіє. Сонце гріє. Собака кусається. Поле зеленіє. Море шумить. Зозуля кує.*

Тому переважна більшість абсолютивних дієслівних лексем, виступаючи предикатами, має одновалентну структуру – *бігти, летіти, працювати, хворіти, рости, спати, встати, старіти, танути, черствіти, гріти, цвісти, пахнути, дзвеніти, блищати, шарудіти, шуміти, кувати, кукурікати, битися, сміятися, гратися, умиватися, кусатися* та ін.: *Село не спить. Встало сонце.* (Я. Гоян). *Кругом ставка ростуть старі садки. Під самою горою блищить ставок.* (І.С.Нечуй-Левицький). *Грається море, грається і сонце.* (В.Логвиненко).

Але серед традиційно виділюваних абсолютивних лексем вирізняється незначна частина безособових дієслів, які все ж виявляють повну семантичну самодостатність у позиції предиката і, очевидно, характеризуються нульовою валентністю, адже вони називають такі процеси, протікання яких не пов'язується в людській свідомості ні з об'єктом, ні з суб'єктом, а отже, вони й не можуть бути представлені в реченні: *вечоріти, світати, розвиднятися, мрячити, дощити* та ін.

Дво- та багатовалентний потенціал мають дієслова релятивної семантики, які можуть виявляти семантичну несамодостатність різною мірою: *відкрити, закрити, з'їсти, зірвати, зв'язати, знищити, везти, намалювати, нести, озброїти, передати, прочитати, розбити, розмішати,*

умивати, учити та ін. Інформативна недостатність зумовлює сильні прислівні зв'язки, які виявляють себе в реченні як реалізація обов'язкової правобічної валентності. „Крім семантичної недостатності їм властиве однозначне граматичне прогнозування заповнення, яке виявляється, насамперед, у тому, що слово компенсує недостатню семантику шляхом приєднання іншого слова, що стоїть у певній граматичній формі [8, 31]: *Здорові черешні та груші зовсім закривають білі хати. Густе гілля позвішувалось з тинів на вулиці й зовсім позакривало хати.* (І.С.Нечуй-Левицький). *Крутою замаскованою у торішньому опалому листі стежкою я добирався до старовинної бапти.* (В.Логвиненко).

У прикметниковій системі семантичною недостатністю характеризуються передусім форми вищого та найвищого ступенів порівняння. Релятивна семантика виявляється у їхній „підвищеній валентній спроможності”. Компаратив у предикативній функції має двовалентний потенціал: виступаючи в реченні предикатом стану, відкриває дві семантико-синтаксичні позиції – лівобічну суб'єктну та правобічну об'єктну [4, 139 – 140], наприклад, *Одне пшеничне зерно тяжче за гори золота.* (В.Земляк). *За всі слова дорожча мить мовчання.* (М.Ткач). *У всі віки на всіх перепуттях історії хліб був найбільшим з багатств.* (В.Земляк).

Зміна лексичного значення неступеньованих прикметників внаслідок перетворення їх на компаративи та суперлативи виявляється у збільшенні ступеня вияву ознаки предмета у порівнянні з іншими предметами і пов'язується зі зміною структури позначуваної ситуації, яка й відображається у валентній структурі слова: „Компаративи і суперлативи української мови являють собою типові похідні слова зі збільшеною актантною „потужністю”. Показники вищого і найвищого ступенів порівняння пов'язані з тим фактом, що ситуація з одним актантом перетворюється на ситуацію з двома актантами. Другий актант виконує функцію об'єкта порівняння” [4, 142]. Зміна валентної структури предикатів, у ролі яких виступають компаративи (а іноді і суперлативи), отже, пов'язана зі зміною структури словозначення неступеньованих прикметників внаслідок творення форм ступенів порівняння. Семантична структура компаративів та суперлативів доповнюється ще одним компонентом внаслідок порівняння ознак двох об'єктів.

Проте й абсолютивні прикметникові лексеми у предикативній функції можуть ставати семантично недостатніми, адже вони змінюють свою семантику у напрямку „статична ознака” – „динамічна ознака”. Саме предикативна функція прикметника актуалізує приховані семантичні компоненти у структурі його словозначення або ж модифікує його семантичну структуру. Тоді прикметниковий предикат потребує доповнення залежними компонентами і приєднує їх у реченні з метою комунікативно-інформативної завершеності синтаксичної конструкції: *незалежний, чужий (кому?; для кого?), ніжний, грубий, лагідний (з ким?), зайвий (де?; кому?), байдужий, добрий, безжальний, жорстокий, поблажливий (до кого?; у чому?), заздрисний (щодо чого?), безсилий (перед ким?чим?), невладний (над*

ким?чим?), щасливий, нещасний, блідий, сивий (від чого?), здатний (до чого?), упевнений (у кому? чому?), упертий (у чому?), потрібний, властивий, вірний (кому?чому?), подібний (до кого?чого?), схожий (на кого?що?; чим?), повний (кого?чого?), цінний, небезпечний (чим?; для кого?), присутній (при чому?), далекий, близький (до кого?чого?; для кого?), готовий (до чого?), гідний, вартий (кого?чого?), істотний, актуальний, важливий, сприятливий (для кого?чого?) та ін., наприклад: Сам був байдужий до багатства й розкошів. Він справжній турок, в найвищій мірі поважає закон, поблажливий до християн ...,упертий у своїх намірах. Світ барвистий, лагідний, зовсім чужий отому нелюдському лабіринту... Їм [османцям]судилося воювати з усім світом і тому мимоволі ставали жорстокими навіть у вірі й звичаях. А вулиці були повні самих чоловіків. Питання про відношення минулого й сучасного не тільки актуальне в ідеологічних битвах дня нинішнього. (з тв. П.Загребельного). Мені потрібні зорі. Шум борів. Полин і м'ята (Р.Лубківський); Історія іноді буває несправедливою до людини (М.Слабошпицький). В Комарівці, як і в інших невеликих селах того краю, люди дуже схожі одні на других... (І.С.Нечуй-Левицький). Але історія далека від пристрастей, вона позбавлена серця, їй чужі почуття, бо над нею панує неподільно сувора диктатура істини. (П. Загребельний).

Зміна валентної структури прикметника-предиката у напрямку її розширення зумовлюється і його переносним уживанням: білий, синій, зелений, жовтий, червоний (від чого?), твердий (у чому?), рівний (кому? у чому? чим?) та ін. Наприклад, Йому двадцять шість років, від природи жвавий, дратівливий, обличчям смаглявий... (П.Загребельний). І чоловіки, і жінки однакові на зріст, високі, рівні станом. (І.С.Нечуй-Левицький).

Зрушення у валентній структурі слова зумовлюються й словотвірними змінами, проте лише у тій мірі, у якій вони змінюють лексичне значення слова. Чим вагоміші й ширші за своєю семантикою словотвірні засоби, тим більшою є відмінність між валентностями мотивуючого та похідного слова. Значна зміна валентності відбувається при афіксальних способах творення дієслів (*летіти – перелетіти, писати – переписати – підписати, їхати – заїхати, трусити – обтрусити, летіти – літак, перевозити – перевізник, умити – умиватися, одягти – одягатися* та ін.), у той час як транспозиція „дієслово – ім'я”, які перебувають у словотвірних відношеннях, часто не позначається на правобічних валентностях мотивуючого та похідного слів передусім через відсутність словотвірного афікса з виразною семантикою.

Дієслово та іменниковий дериват, який називає дію і утворений засобом нульової афіксації, є найбільш семантично близькими і засвідчують незначні зрушення у структурі словозначення: *перелетіти – переліт, розбирати – розбір, відбирати – відбір, відзначати – відзнака, переходити – перехід, від'їжджати – від'їзд, читати – читання, написати – написання, відповідати – відповідь*. Слово зі значенням дії-процесу внаслідок акту словотворення набуває нового загальнокатегорійного значення – опредмеченої дії – і переходить до іншої лексико-граматичної категорії. Проте у структурі словозначення похідного слова залишається переважна

більшість не лише головних, а й периферійних сем. Тому, незважаючи на зміну найбільш загального категорійного значення слова (дія – предметність), семантичні валентності мотивуючого та похідного слів залишаються незмінними, оскільки і твірне, і похідне слово виступають номенами того самого фрагмента позамовної ситуації, наприклад, *Влада переходить в руки спадкоємця – перехід влади в руки спадкоємця; птахи відлітають у вирій – відліт птахів у вирій; сім'я переїжджає з Києва до Івано-Франківська – переїзд сім'ї з Києва до Івано-Франківська*.

На синтаксичному рівні слова зі значенням дії, що належать до різних лексико-граматичних категорій (дієслово – ім'я), але пов'язані словотвірними відношеннями, часто сполучаються з тими самими правобічними компонентами: *відповідати опонентам – відповідь опонентам, розбирати речення – розбір речення, відлітати у вирій – відліт у вирій, підбирати зачіски – підбір зачісок, перелетіти через море – переліт через море*. Проте лівобічна суб'єктна синтаксична валентність зазнає змін. Суб'єктний компонент, залежний від похідного іменника, змінює позицію та морфологічну форму і характеризується лише лексичною тотожністю з суб'єктом дієслівним компонентом, наприклад, *аспірант відповідає опонентам – відповідь аспіранта опонентам, стиліст підбирає зачіски – підбір зачісок стилістом, птахи перелетіли через море – переліт птахів через море*.

Віддієслівні похідні зі значенням результату, об'єкта, місця, знаряддя дії або діючої особи мають слабший семантичний зв'язок з мотивуючим дієсловом через втрату частини спільних сем. Це зумовлює якісну та кількісну зміну сполучувальних потенцій віддієслівних похідних (*відповідати що? кому? – відповідь кому?; розповідати що? кому? – розповідь про що?; промовляти що? – промовець*) або зміну характеру валентностей з погляду їх обов'язковості/факультативності (*завойовувати, заповідати, викладати щось – обов'язковий об'єктний компонент; завойовник, заповідач, викладач чогось – факультативний компонент*), наприклад, *Був уже не султан, не завойовник, а простий мандрівник, поет, мислитель (П.Загребельний)*.

Отже, узагальнення досліджень мовознавців з питань лексико-семантичної і валентної структури слів-предикатів та проведений аналіз лексичного і синтаксичного матеріалу української мови дає підстави для констатації певних положень і висновків.

Словотвірна, семантична та валентна структури дієслів, а також іменників, прикметників і прислівників, які виступають у предикатній функції, перебувають у тісній взаємодії між собою. Валентність слів-предикатів, її кількісні та якісні показники зумовлені передусім структурою словозначення лексеми, співвідношенням різних за характером сем, наявністю певних лексико-синтаксичних компонентів значення.

Ознака семантичної неповноти лексеми виявляє себе у валентній структурі предиката. Проте не існує однозначної відповідності між семантичною місткістю слова та показниками його валентної структури.

Слова абсолютної семантики здебільшого одновалентні, проте деякі з них можуть мати й нульову валентність. Слова релятивної семантики – дво- або багатовалентні.

Складна структура словозначення полісемічної лексики зумовлює багатоплановість її валентної структури і варіативність вияву валентності у різних контекстах, де вона виступає в ролі предиката.

Зміна валентної структури слова залежить від словотвірних змін, але лише у тій мірі, в якій вони змінюють лексичну структуру слова. Особлива роль у цьому належить дієслівним префіксам, семантика яких спричиняє зміни словозначення, а отже, й валентної структури.

У семантичній структурі лексичних одиниць закладені умови, які визначають побудову синтаксичних конструкцій, але повнота їх вияву залежить від цілого комплексу семантико-синтаксичних та комунікативних чинників.

Література:

1. Андерш Й.Ф. Про співвідношення інтенційної і валентної структур дієслова // Українське мовознавство. — 1980. — № 8. — С. 62 – 65.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. — М.: Наука, 1974. — 368 с.
3. Апресян Ю.Д. Опыт описания значений глаголов по их синтаксическим признакам (типам управления) // Вопросы языкознания. — 1965. — № 5. — С. 51 – 67.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. — К.: Пульсари. — 2004.
5. Гайсина Р.М. Значение и синтагматика глаголов. — Уфа, 1980. — 183 с.
6. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. — К., 1990. — 64 с.
7. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. — М.: Наука, 1973. — 351 с.
8. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. — К.: Вища школа, 1986.
9. Каленич В. Одновалентні дієслівні предикати у двоскладних реченнях української мови // Українська мова. — 2005. — № 3. — С. 46 – 53.
10. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопросы языкознания. — 1987. — № 3. — С. 20 – 32.
11. Кибардина С.М. Валентность немецкого глагола: Автореф. дис. ... доктора филол. наук. — Ленинград, 1988. — 34 с.
12. Кочерган М.П. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова. — Львів: Вища школа, 1980. — 183 с.
13. Масицька Т.Є. Семантико-синтаксична валентність дієслова: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1995. — 16 с.
14. Русская грамматика: В 2-х т. — М.:Наука, 1980.
15. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. — М.: Наука, 1968. — 272 с.